

TOKEN'LARDAN ÇİVİ YAZILI KİL TABLETLERE: YAZININ İCADINDA MUHASEBENİN İZLERİ

Öğr.Gör. Sevgi Şeker¹

Arkeolog Öğr. Gör. Fatma Şeker²

ÖZ

Günümüzden yaklaşık olarak 10.000 yıl önce insan, henüz yazı yazmayı bilmiyordu, ancak hafızasına güvenmemesi gerektiğinin farkındaydı. Neolitik dönem ile birlikte insan, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden vazgeçerek yerleşik düzene geçmiş ve yaşamını topraktan elde ettiği ürün ile sürdürebileceğinin farkına varmıştır. Zamanla ihtiyacından fazlası üretmiş ve bunları takas etme yoluyla ilk ticari faaliyetlere başlamıştır. Bu ticari faaliyetlerle ilgili olarak tarafların hafızasında kalan bilgiler kimi zaman birbiri ile uyuşmamış ve anlaşmazlıkları doğurmuş, ortaya çıkan borç-alacak ilişkilerinin kaydedilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yazının ve rakamların icadı için yaklaşık olarak 5000 yıl daha sabretmesi gereken insanoğlunun sözü edilen ticari faaliyetleri takip edebilmesi veya kayıt altına alabilmesi için hangi araçları kullandığı pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Bu çalışmada Neolitik Dönemden itibaren kullanılmaya başlanan ve yaklaşık olarak 5000 yıl boyunca varlığını sürdüren *arkeik muhasebe sisteminin* izi sürülecektir. Bu sisteminin temelini oluşturan “Token”lar hakkında ayrıntılı bilgi verilecek ve bir muhasebe aracı olarak token’ların zaman içinde kil tabletlere aktarılan ilk yazılı metinlere nasıl dönüştüğü arkeolojik kanıtlar ile desteklenerek açıklanacaktır. İnsanlık geçmişini derinden etkileyen, tarih öncesi devirleri kapatarak, tarih çağlarını başlatan bu akıl almaz keşifte, yani yazının icadında muhasebenin itici gücü gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazının İcadı, Muhasebe, Arkeik Muhasebe Sistemi, Token

Jel Kodu: M40, M41, N95

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu, sseker@cumhuriyet.edu.tr

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Hafik Kamer Örnek Meslek Yüksekokulu, fatmaseker@cumhuriyet.edu.tr

FROM TOKENS TO CUNEIFORM CLAY TABLETS: TRACES OF ACCOUNTING IN THE INVENTION OF WRITING

ABSTRACT

About 10.000 years ago, human didn't know how to write yet, but was aware that he shouldn't trust his memory. With the Neolithic period, man has given up the hunter-gatherer life style by passing permanent settlement and become aware of the fact that he can lead his life with the product obtained from the soil. Over time he produced more than his needs and started first commercial activities by trading them. The information kept in memory of the parties related with these commercial activities were sometimes incompatible and born disagreements and there arose a need to record the debit-credit relationships. It has been the subject of many studies that which tools are used by human beings, who need to be patient for the invention of writing and numbers approximately 5000 years in order to follow and record these mentioned commercial activities.

In this study, the archaic accounting system, which has been used since the Neolithic period and subsisted 5000 years round, will be traced. Detailed information about Tokens -which form the basis of this system- will be given and how the Tokens were transformed into the first written texts transferred to clay tablets over time will be explained supported by archaeological evidences. It will be tried to reveal the driving force of accounting in the invention of this inconceivable discovery in short writing, which deeply affects the history of mankind, starts the historic ages by closing the prehistoric ages.

Keywords: The Invention of Writing, Accounting, Archaic Accounting System, Token.

Jel Code: M40, M41, N95

1. GİRİŞ

Muhasebenin geçmişini ve tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığını tespit etmeye yönelik olarak yapılan pek çok araştırmada, muhasebenin insanların hesaplaşma ihtiyacından doğup geliştiği ifade edilmektedir. Gerçekten de bozulmadan günümüze ulaşabilen kil tablet ve papirüs gibi arkeolojik kanıtlarda, ticari işlemlerin hesabını yansıtan kayıtlara rastlanmaktadır. Bu durum da muhasebenin kökeninin, tarihsel süreçte binlerce yıl öncesine dayandığını göstermektedir.

Muhasebe ile ilgili en eski kayıtlara, Sümerlere ait çivi yazılı tabletlerde rastlanmaktadır. Birçok kil tablette, tarım ve hayvancılıkla ilgili ticari işlemlerin hesabının yer aldığı görülmektedir. Bu durum “yazı icat edildikten sonra mı muhasebe işlemleri kaydedilmeye başlandı, yoksa ticari işlemlerin kaydedilmesi ihtiyacı mı yazının icadına neden oldu?” sorusunu akla getirmektedir. Nitekim insanlar arasındaki ticari muameleler, avcı-

toplayıcı yaşam biçimini terk edip, yerleşik düzene geçildikten sonra artış göstermiş ve zaman içinde daha da gelişmiştir. Yerleşik yaşam biçimi, dünyanın farklı bölgelerinde farklı tarihlerde benimsemiş olmasına rağmen, kronolojik olarak yazının keşfinden yaklaşık 5000 yıl önce gerçekleştiği kabul edilmektedir. Arkeolojik kazılar sayesinde edinilen bilgiler, insanların o dönemlerde de hafızalarında kalan bilgilere güvenmediklerini ve geliştirdikleri bazı araçlar vasıtasıyla ticari işlemlerinin hesabını tuttuklarını göstermektedir.

Bu çalışmada muhasebenin yazının icadı konusunda nasıl itici bir rol üstlendiği araştırma konusu yapılacaktır. Ticari işlemlerin hesabının tutulmasında kullanılan “token”lar hakkında bilgi verilecek, “token”lar ile başlayan ve en eski yazı sistemi olarak kabul edilen Sümer Çivi Yazısı’nın keşfi ile sonuçlanan serüvende muhasebenin kökeni arkeolojik veriler ışığında ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. YAZININ İCADI

İnsanlık tarihi incelendiğinde devrim niteliğindeki en önemli gelişmelerden biri hiç kuşkusuz “Yazının İcadı”dır (Özbay, 2005:70-71). Tarih ve medeniyet, yazının icadıyla başlamıştır (Özkaral, 2015:372).

İnsanlar, Paleolitik Dönem³’den itibaren birbirleri ile iletişim kurabilmek için bazı semboller ve işaretler kullanmış ve bu işaretleri bazı nesnelere üzerine resmetmiş veya oymuştur. Neolitik Dönem⁴’de yerleşik hayata geçen insan, hayvanları evcilleştirmeye ve tarımla uğraşmaya başlamış, böylece insanlar arası ilişkiler artmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak iletişimde anlaşmanın sağlanabilmesi için kullanılan sembol ve işaretlerin sayısı da artmış ve daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Anılan bu gelişmeler ise yavaş yavaş yazının icadına zemin hazırlamıştır (Kılıç, 2009:124). Ancak yazının nasıl keşfedildiği konusu uzun süre gizemini korumuştur. Yüzyıllar boyunca yazının nasıl icat edildiğini açıklamaya yönelik pek çok başarısız girişim gerçekleştirilmiş, 19. yüzyılın başlarında Mezopotamya’da yapılan arkeolojik

³ Paleolitik Çağ günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl önce başlamış ve 10.000 yıl önce son bulmuştur. Doğanın sınırlayıcı ve belirleyici baskısı altında yaşayan Paleolitik Çağ insanları ekonomik açıdan, avcı ve toplayıcı toplulukları temsil ederler. Bu dönemin insanları, yaşadıkları ortamda bulunan yabani sebze, meyve ve köklerle avlandıkları hayvanları yiyerek beslenmişlerdir. İklim ve çevre koşullarının değişkenliği nedeniyle, yeni besin kaynakları aramak ve av hayvanlarını izleyerek, küçük gruplar halinde konar - göçer bir tarzda yaşamışlardır. Kaya sığınaklarının bulunduğu yerlerde mağara ve kayaaltı sığınaklarında barınmışlar, kaya sığınaklarının bulunmadığı yerlerde ise açık havada kurdukları sığınaklarda yaşamışlardır.

(Kaynak : <http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77778/paleolitik-cag.html>)

⁴ İnsanlık tarihinde, besin üretimi yanında ilk yerleşik toplumların kurulması ile başlayan dönem Neolitik Çağ adıyla anılmaktadır (kaynak: <http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77779/neolitik-yeni--cilali-tas-cag.html>)

keşifler sayesinde “yazının kökeni”, sağlam ve güçlü kanıtlarla aydınlığa kavuşmaya başlamıştır (Mattessich, 1987:72).

İnsanlık geçmişinin çoğunda konuya mitolojik açıdan yaklaşmış ve yazının icadı, genellikle ilahi kökene atfedilmişti. Örneğin Eski Babil’de yarı insan yarı balık olan Tanrı Oannes’in dil bilimi ve yazma sanatını denizden insana aktararak öğrettiği inancı hakimdi. Eski Mısır’da köpek Tanrı Thoth (köpek başlı babun) bilgeliğin, bilginin, dil, tıp ve sihrin tanrısı idi ve insanlığa yazıyı öğretmekten sorumluydu. Yunanlılar ayrıca Eski Mısır Tanrısı Teuth’u aritmetik hesaplama, geometri ve en önemlisi harflerin mucidi olarak görüyordu. Roma döneminde yazıyı icat etme lütfü, tanrıların elçisi olan Merkür’e geçmişti. Hristiyanlık çağında ise yaygın inanış, Tanrının parmağı ile yazılmış olan “Tables of the Law” ile ilahi vahiy tarafından yazının, Musa’ya verildiği yönündeydi. Ayrıca İbranice alfabenin, yazının en erken biçimi olduğu da yaygın bir inanıştı. 1603 yılında Alaxender Top “The Olive Leaf” isimli eserinde Tanrı’nın yaratılıştaki 22 işçiden her birini İbranice alfabenin 22 harfinden biri ile başlayan bir kelime ile isimlendirerek zaten alfabeyi yarattığını belirtmişti.

Yazının ortaya çıkışına mantıklı bir açıklama getirmeye çalışan ilk kişi William Warburton idi. 1738 yılında yayınlanan “Musa’nın İlahi Elçiliği”nde yazar, yazının insana doğaüstü bir varlık tarafından tam teşekküllü bir alfabe şeklinde hazır şekilde sunulduğu fikrini reddetmişti. Bunun yerine yazının resimlerden ideogramlara, daha sonra da sesleri temsil eden karakterlerden oluşan karmaşık sisteme kadar uzanan evrimsel bir süreç sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştü. Yakın Doğu’da son dönemdeki büyük arkeolojik keşifler, bu hipotezi doğrulamış gibi görünmekteydi, çünkü yazının ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıktığını gösteren kanıtlar bulunmuştu. Arkeologlar Nineveh, Girsu, Shuruppak ve Uruk gibi yerleşim yerlerinin kalıntılarında, binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarmıştı (Schmandt-Besserat, 1986a: 31-32).

Araştırmacılar tarafından yazının ilk olarak M.Ö. 4. bin yılın ikinci yarısında yani M.Ö. 3200-3100 yılları arasında Güney Mezopotamya’da yerleşik olan Sümerler tarafından icat edilerek geliştirildiği ifade edilmektedir (Dartman, 2009:6, Kılıç, 2009:124). Genel görüş, dünyada bilinen en eski yazılı belgelerin Sümerler’e ait çivi yazılı kil tabletler olduğu yönündedir (Azertürk, 2014:72). En eski kil tabletler, M.Ö. 3100 yılına tarihlenmiş ve büyük

bir çoğunluğu bir Sümer şehri olan Uruk (diğer adıyla Varka)'ta⁵ bulunmuştur (Mattessich, 1987:72).

Yazının icadı meselesi incelendiğinde, aslında hiçbir şekilde kahramanlık destanları yazmak, edebiyat yapmak gibi bir amacının olmadığı çok açık şekilde görülmektedir. Aksine tamamen ekonomik ihtiyaçların karşılanması, yani hesapların tutulması endişesi yazının icadına zemin hazırlamıştır. Ayrıca tüm yazı sistemlerinin en eskisi olarak kabul edilen “Sümer Çizi Yazısı”nın medeniyetin başladığı yerde, yani Mezopotamya’da doğup gelişmesi de şartırtıcı değildir (Kılıç, 2009:124-129). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mezopotamya’nın coğrafyasına ve burada yerleşik olan Sümerlerin sosyal ve kültürel yaşamlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

İnsanlığın iktisadi tarihi incelendiğinde toplumların gelişiminde iki devrimden bahsedilir. Bunlardan ilki, yaklaşık M.Ö. 8. Binyılda gerçekleşen tarım devrimi, diğeri ise M.S. 2. Binyılda gerçekleşen sanayi devrimidir. Sözü edilen ilk devrim, tarımın keşfedilmesi ile başlayan devrimdir. Bu görüşe göre avcı-toplayıcı olarak yaşamını sürdüren ilk insanlar, artan nüfus ve dolayısıyla artan besin ihtiyacını karşılamak için arayışa girmişler ve bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfederek hayvanları evcilleştirmişlerdir. Tarımdan geçimini sağlayan insanlar beslenmek için daha fazla yiyecek üretmek için doğal çevreden daha fazla yararlanmaya başlamışlar ve bu konudaki tecrübelerini diğeri insanlara aktararak göçebe yaşamı terk etmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak basit köy yerleşimleri oluşturmuşlardır (Taş ve Günay, 2015:142). Bu bağlamda, ilk tarımcı topluluklar M.Ö. 9.000-M.Ö. 7.000 yılları arasında Mezopotamya’nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde ortaya çıkmıştır. Dicle ve Fırat’ın sel yatağı olan Mezopotamya’nın güneyinde ise yerleşme ve tarım, ilk olarak M.Ö. 5000’lerde gerçekleşmiştir.

5

Uruk (Warka), antik bir Sümer şehridir. Kent, Fırat Nehri'nin bugünkü yatağının doğusunda, nehrin eskiden kurumuş bir kanalının üzerinde bulunmaktadır.

Kaynak: <http://brewminate.com/the-warka-vase-of-ancient-uruk/>

M.Ö. 4. Binyılda Sümerler, Güney Mezopotamya'ya gelerek, bu bölgedeki bataklıkları kurutmuş, barajlar, setler ve sulama kanalları yardımıyla küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçilmesini sağlamış ve böylece köyden kente, ilkel topluluktan uygar topluma geçişi sağlamışlardı (Şenel, 1982: 193-196). Sümerler Güney Mezopotamya'ya geldiklerinde buradaki halkın mevcut köy kültürünü -kendi kültür unsurlarını da ekleyerek- şehir kültürüne dönüştürmüş ve böylece dünyanın bilinen ilk medeniyetini kurmuşlardı. Dicle ve Fırat nehirlerinin bereketli toprakları arasında kurulan bu uygarlık, her biri güçlü ve kendi yöneticileri olan şehir devletlerinden oluşmuştu (Kılıç, 2009:125). Sümerler, toprağa bağlı ekonomik bir sistemle yönetilen, *Ensi* adı verilen tanrı-krallar tarafından idare edilen, sulama sayesinde geliştirilen tarım ve tapınak ekonomisi sayesinde gelişen farklı toplumsal sınıflardan meydana gelen bir toplumdur (Özgül, 2011:405-406). Çok tanrılı Sümer inancına göre her şehrin tanrısı, kendisi için kurulan tapınaklarda yaşardı ve o şehrin gelişip büyümesinden, her alanda ilerlemesinden, şehir insanlarının güven ve geçiminden, huzur ve mutluluğundan sorumluydu (Altuncu, 2014:121).

Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Sümer şehir devletlerinin idari ve dini sistemini, tanrılar tarafından görevlendirildiğine inanılan krallar yönetirdi. Kral, tanrı adına toprağın ekilip biçilmesi ve hayvansal gelirlerin artırılmasının düzenleyicisi durumundaydı (Kılıç 2009:126). Sümer şehirlerinde devletin sınırları içindeki topraklar üç kısma ayrılmıştır. Bunlar: (1) tapınağa ait olan topraklar, (2) kralın toprakları ve (3) çalıştırması için köylülere verilmiş olan topraklardı. Kraliyet ailesine ve tapınak yönetimine mensup olmayan Sümerliler kendilerine tahsis edilen toprakların bakımından sorumlu tutulmaktaydı. Bu kişiler hasat ettikleri ürünler ya da bu topraklar vasıtasıyla yetiştirdikleri hayvansal gıdalardan, kendisi ve ailesinin ihtiyacını aldıktan sonra kalan ürünlerin tamamını tapınağa teslim etmek zorundaydı. Çünkü Sümer yasalarına göre elde ettikleri fazla ürünleri satamaz ya da bu ürünler karşılığında herhangi bir şey alamazlardı (Akrep, 2017:466-467). Ayrıca toplumun ve ekonominin yönetimini elinde bulunduran rahip-krallar sadece tarımdan elde edilen ve tapınağa teslim edilmesi zorunlu olan malların ve gelirlerin kontrolünü üstlerine almamışlar aynı zamanda ticaretin de etkin birer karakteri olmuşlardı. Mezopotamya'nın coğrafyası gereği kıt olan malların edinilebilmesi ancak ticaret yoluyla olabilmekteydi. Bu nedenle özellikle gösterişli inşa edilmesi gereken tapınaklar için ihtiyaç duyulan taş, kereste, maden gibi malları, tapınaklara bağışlanan ürün fazlasının takas edilmesi suretiyle temin etmişlerdi (Eser ve Kılıç, 2017: 423). Bunların dışında bağış, savaş ganimetleri, evlenme, boşanma veya gündelik yaşamda oluşabilecek sorunların çözümü için yaptıkları görevleri yerine getirdiklerinde tapınak için belli bir ücret almışlardı (Akrep, 2017:467). Bu sayede tapınaklar aynı zamanda sermaye birikiminin de merkezi haline gelmiş, yani bir çeşit banka olarak faaliyet göstermişti (Childe, 2006:111).

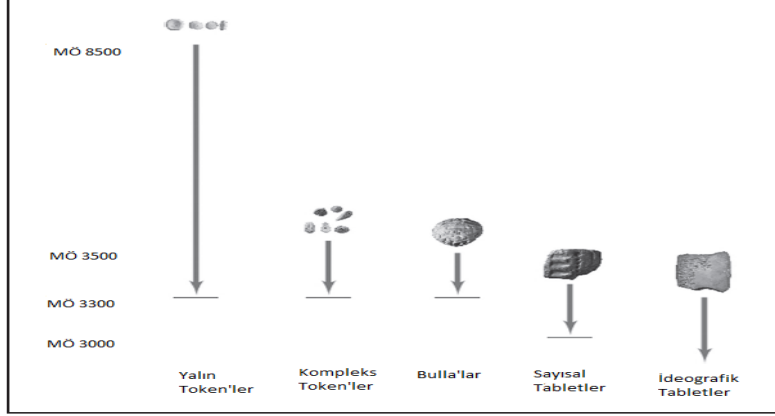
Tanrının dolayısıyla tapınakların gelirleri arttıkça, muhasebesini tutmak da güçleşmişti. Bu sebeple rahip yöneticiler yeni bir yazı ve rakam sistemi geliştirmek zorunda kalmıştı

(Childe, 2006:106). Zamanla tapınak depolarına girdi-çıkıtısı yapılan malların miktar ve çeşitliliğinin artması, bunların hesabının tutulması ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Nitekim Uruk'ta en büyük tapınağın bulunduğu alanda keşfedilen ilk kil tabletlerde tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvan listeleri yer almakta ve tapınağın bir tür muhasebesini sunmaktaydı. Yine Uruk'ta M.Ö. 3200-3000 yılları arasında inşa edilen bir tapınakta yapılan kazı çalışmaları sonucunda üzerine piktografik işaretler, çizgisel resimler ve rakamlara benzeyen işaretler kazınmış kil tabletler bulunmuştu. Başka Sümer şehirlerinde de ele geçen benzer kil tabletlerin, tapınak rahiplerinin meslektaşları ve ardılları tarafından anlaşılacak şekilde kayda geçirdikleri ve tapınak gelir ve giderlerini gösteren zamanın muhasebe defterleri olarak işlev gördüğü düşünülmektedir (Kılıç, 2009:126-127).

Mezopotamya'nın hammadde ve statü göstergesi lüks mallar bakımından yoksul olması, M.Ö. 8. binyıldan itibaren ticaret ve takasın gelişmesine neden olmuştu (Çıvgın, 2015:254). Toplum kümeleri arasındaki ticaret, aynı zamanda anlaşmazlıkları da beraberinde getirmişti. Çünkü değiş tokuş edilen malların miktarı, kalitesi ve zamanlaması ile ilgili olarak ticari ortakların akıllarında kalan bilgiler farklılık göstermekteydi. Gruplar arasındaki çatışma olasılığını azaltmak ve akılda kalan bilgilerin hatalı olma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla şehir devleti yöneticileri yazılı kayıtlara ihtiyaç duymuşlardı. Bu nedenle Sümerli katipler, ekonomik işlemleri kaydetmek için resmi muhasebe sistemleri geliştirmişlerdi (Violet and Alexander, 2005:109). Başka bir ifadeyle ticareti yapılan malların hesabının tutulması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bu çok basit ihtiyaç yazının icadına ve gelişimine zemin hazırlamıştı (Azertürk, 2014:72). O halde M.Ö. 8.000 yıllarından yazının icadına (M.Ö. 3200-3100) kadar geçen dönemde adı geçen muhasebe kayıtları nasıl tutulmuştu? Yazının bulunmasındaki itici güç insanların *hesaplaşma (muhasebe)* ve *kaydetme* ihtiyacı ise, yazı icat edilmeden önce bu ihtiyaca hangi araç veya aletler hizmet etmişti?

Sözü edilen hesapların tutulması önceleri “token (calculi- hesap taşları)” adı verilen kil objeler vasıtasıyla gerçekleştirilmiş, zamanla token'lar kil tabletlere kazınmaya başlamış, ardından da arkaik yazının ilk örneği olan “Sümer Çivi Yazısı” ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla birçok muhasebe tarihçisinin de söylediği gibi “*yazı, insanların hesaplaşma (muhasebe) ihtiyacından doğmuş ve gelişmişti*” (Can, 2007:2).

Şekil 1. Denise Schmandt-Besserat'ın Yazı'nın Tarihi Şeması

Kaynak: Englund, Robert K., The Oxford Handbook of Cuneiform Culture (Ed.Karen Radner and Eleanor Robson), 2011. p.35.

Yazının ortaya çıkışı 4 aşamada gerçekleşmişti (Schmandt-Besserat, 1986a:35):

- Token'ların ortaya çıkışı
- Belirli ticari işlemler için kullanılan ve içinde tokenler bulunan Kil Bulla'ların ortaya çıkışı
- Bulla'ların dış yüzeylerinin token sembolleri ile mühürlenmesi
- Kil tabletlerin ortaya çıkışı

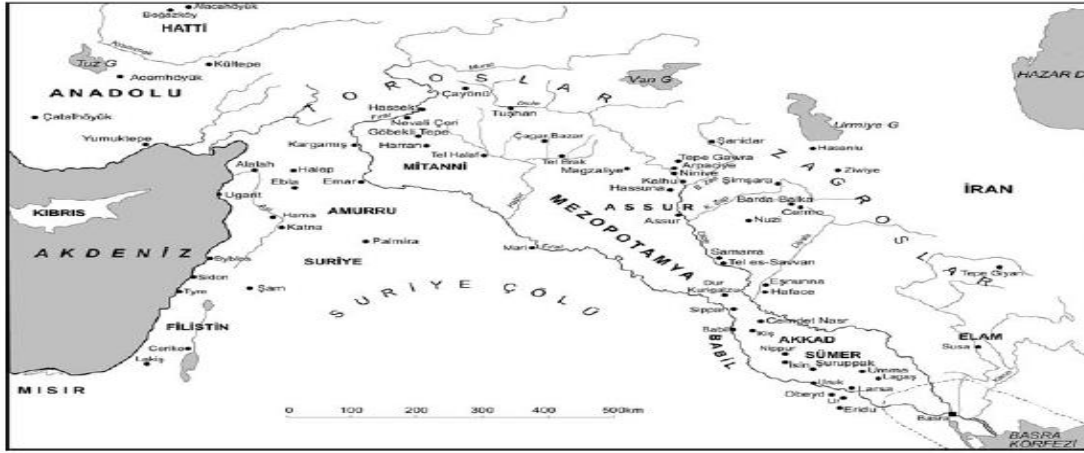
3. EN ESKİ HESAPLAMA ARACI: TOKEN'LAR

Neolitik Çağ'da tarım ve evcil hayvanların ortaya çıkışı sonrasında Bereketli Hilal'de⁶ antik kentlerin kurulması, çeşitli malların sayısal olarak kayıt altına alınmasına ilişkin niceliksel bir sistemi gerekli kılmıştı. Antik insanlar tarafından bu malların belli bir bölgedeki varlığı, mülkiyetleri ve transferlerinin yanı sıra bu mallara bağlı borç, alacak veya el değiştirme iddialarının tamamının açıklanması ve kaydedilmesi gerekiyordu. Fakat soyut anlamda ne hesaplamanın ne de yazının mevcut olmadığı bir zaman diliminde böyle bir hesap verebilirlik sisteminin var olma olasılığı ne idi (Mattessich, 1994:6-7). Son dönem arkeolojik keşifler, yazının icadından yaklaşık 5000 yıl önce kullanılmaya başlanan bir hesaplama ve kayıt sisteminin, dolayısıyla da bir hesap verilebilirlik sisteminin token (calculi – hesap taşı) adı verilen küçük kil simgeler vasıtasıyla var olduğunu ortaya koymuştur.

⁶ Doğu Akdeniz kıyılarından başlayıp Güneydoğu Anadolu'ya (Toroslar) oradan da Batı İran'a (Zağroslar) uzanan hat.

Token'lar, kilden yapılan, pişirilerek sertleştirilen, boyutları genellikle 1-4 cm arasında değişen, farklı geometrik şekillerde üretilerek her biri farklı bir mala karşılık gelen ve ticareti yapılan malların türü ve ölçüsü hakkında bilgi veren objelerdir (Hırçın, 1995:2-3).

Sekil 2. Mezopotamya ve Cevresi

Kaynak: Harmankaya, S., K.Köroğlu ve H. Sivas. Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2280, 2011, Eskişehir, s.21.

Token'ların Antik Yakın Doğu'da kullanımı uzun süren ilgi konusu olmuştur. İlk olarak Oppenheim, 1959 yılında yaptığı çalışmada Mezopotamya Nuzi'de M.Ö. 2. Binyıla kadar kullanılan çeşitli küçük ve karışık objelerden (pebble-çakıl taşı) bahsetmiş ve hesaplama ile ilgilerinin olduğunu savunmuştur. 1960'lı yıllarda Pierre Amiet ve Maurice Lambert'in token'ların bir kaydetme sistemi olarak rolleri ve kil üzerine yazı yazma öncesi ilk simgeler olduğunu vurguladığı çalışması bu ilgi odağının ilk dürtüsü olmuştur (MacGinnis ve diğerleri, 2014:290). Ardından 1966 yılında Amiet, token'ların M.Ö. 4. binyılda Susa (İran)'da yerel kayıt sistemi olduğunu deşifre etmiştir (Moghimi and Nashli, 2015:29). Sonrasında ise Arkeolog Denise Schmandt-Besserat, asıl odağı "*yazının ve soyut hesaplamanın kökenini araştırmak*" olan çalışmaları sırasında, "*muhasebenin kökeni*"ne rastlamış ve akıl almaz bir keşif ortaya çıkarmıştır (Mattessich, 1994:7).

Schmandt-Besserat'ın yazının kökeni hakkındaki teorisi, token'lar ve muhasebe sistemleri hakkındaki araştırmalarda son derece önemlidir. Antik Yakın Doğu'daki token koleksiyonu üzerindeki kapsamlı çalışmaları token'ları ve token'ların Prehistorik (tarih öncesi) Dönemdeki rollerini anlayabilmemiz için temel teşkil etmektedir (Moghimi and Nashli, 2015:29). Çünkü Schmandt-Besserat, token'ların yazının icadından önce gelen bir muhasebe sisteminin parçası olduğunu ayrıntılı olarak kanıtlamıştır. Çalışmaları kil token'ların şekilleri ile ilk yazılı karakterler arasındaki paralellikler üzerine odaklanmış ve böylece MÖ. 3200'lerde icat edilen yazı ile doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Elma 2016:69).

Schmandt-Besserat, 1969'dan bu yana pek çok arkeolojik yerleşim yeri ve müze ziyaretleri vesilesiyle çok sayıda tuhaf ve çeşitli şekillerde eserlerin olduğunu fark etmiştir. Aynı anda pek çok yerde var olan ve boyutları 1 cm ile 4 cm arasında değişen bu eserler, özenli bir şekilde kil ile elle kalıplanmıştı ve pişirilerek sertleştirilmişti. Bazı yerleşim yerlerinde oldukça az sayıda bulunmuş iken, M.Ö. 6500 yılına tarihlenen Jarmo (Irak) gibi yerleşim yerlerinde yaklaşık 1500 numune ortaya çıkarılmıştı. İsrail, Suriye, Irak, Türkiye, İran ve Orta Doğu'nun her yerinde bulunan bu eserler M.Ö. 8000 (hatta daha da öncesi) - M.Ö. 3000 yılları arasına tarihlenmekteydi. Bu nesnelere her yerde bulunması ve geniş bir dağılım göstermesi, token'ların açık bir şekilde dini, kültürel veya ekonomik bir önemi olduğuna işaret etmekteydi. Fakat bu önemli fonksiyon ne idi? Bu alanda çalışan bütün arkeolog ve uzmanlar bu token'larla karşılaşmışlardı ve hiçbiri bunların eskiden ne için kullanıldıkları ile ilgili tatmin edici bir açıklama yapamamışlardı. Bazı uzmanlar bunların nazarlık, tılsım veya oyun figürü olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat Schmandt-Besserat 1986 yılında birçok token şeklinin, kil tabletler üzerindeki arkaik işaretlerin şekilleri ile eşleştiğini fark etmişti. Örneğin, token'lar arasında bulunan çapraz bir disk, aynı zamanda bir kil tabletin üzerinde de bulunmuştu (Mattessich, 1987:73-74).

Kil token'lar Neolitik Yakın Doğu'da emtiaları hesaplama aracı olarak kullanılmış ve tarımın ardı sıra tüm Yakın Doğu boyunca yayılmıştı. Bu küçük objeler günümüzde Pakistan'dan Türkiye'nin merkezine kadar olan aralıktaki arkeolojik yerleşim yerlerinde bulunmuştu. Başlangıçta buğday, arpa gibi mahsullerin hesaplanması ve ekilen arazilerin kaydedilmesi için kullanılmıştı (Michalowski, 1993:996). İlk token'ların M.Ö. 8000'lerde Bereketli Hilal'de ortaya çıkması -yani bölgede tarımın ortaya çıktığı dönemde icat edilmesi- kayıt tutma ihtiyacının, insanların gıda üretimine uyumu ile ilişkili olduğuna şüphe götürmemekteydi (Schmandt-Besserat, 1986b:268).

Token'ların kullanıldığı zamanlarda hesaplama çoğunlukla tahıl ölçümü, yağ kavanozları, hayvanlar ve işgücü birimleri (zaman, görev) gibi seçilmiş bazı mal grupları ile sınırlandırılmıştı. Dahası, her bir mal grubu, hesaplamanın "somut" olduğu gerçeğini yansıtan kendine ait sayaçlar ile hesaplanmıştı. Örneğin,

- Küçük ya da büyük tahıl birimleri, koni veya küre şekilli token'lar ile;
- Yağ, oval şekilli token'lar ile;
- Hayvanlar, silindir şekilli token'lar ile;
- İşgücü birimleri ise dörtyüzlü token'lar ile hesaplanmıştı.

Belki de token sisteminin en eski ve ilk özelliği bire bir uygunlukta kullanılmasıydı. İki kavanoz yağ, iki oval token ile, üç kavanoz yağ ise üç oval token ile temsil edilmekteydi (Schmandt-Besserat, 2009:147).

Schmandt-Besserat token'ları iki gruba ayırmıştır: Yalın token'lar ve kompleks token'lar.

3.1. Yalın Token'lar:

İlk token'lar, Suriye ve İran'da yaklaşık olarak M.Ö.8000'lerde yerleşik hayata geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu dönem insanların hayatta kalabilmek için tarıma güvenmeye başladıkları döneme denk gelmektedir. Bu nedenle kayıt tutma ihtiyacının tarımın yükselişi ile ilişkili olabileceği öngörülmektedir. Hasat planlama ve ürünlerin birikimine dayanan yeni yaşam biçimi şansa dayanmak yerine, bir hesaplama ve muhasebe gereksinimi yaratmıştır. Bu gereksinimi karşılamak için de token'lar geliştirilmiştir.

Token sisteminin başlarından itibaren yaklaşık ilk 4 bin yıl boyunca kullanılan token'lar “yalın” olarak isimlendirilmiştir. Formları çoğunlukla koni, küre, düz ve mercekli disk, silindir, tetrahedron, sınırlı şekilde oval, dikdörtgen, üçgen gibi şekillerden oluşmaktadır. Yalın token'lar genellikle düz bir yüzeye sahipti (Schmandt-Besserat, 1992:17-24) ve tarım ürünleri ile hayvan sayısının takip edilebilmesi için kullanılmaktaydı (Moghimi and Nashli, 2015:31).

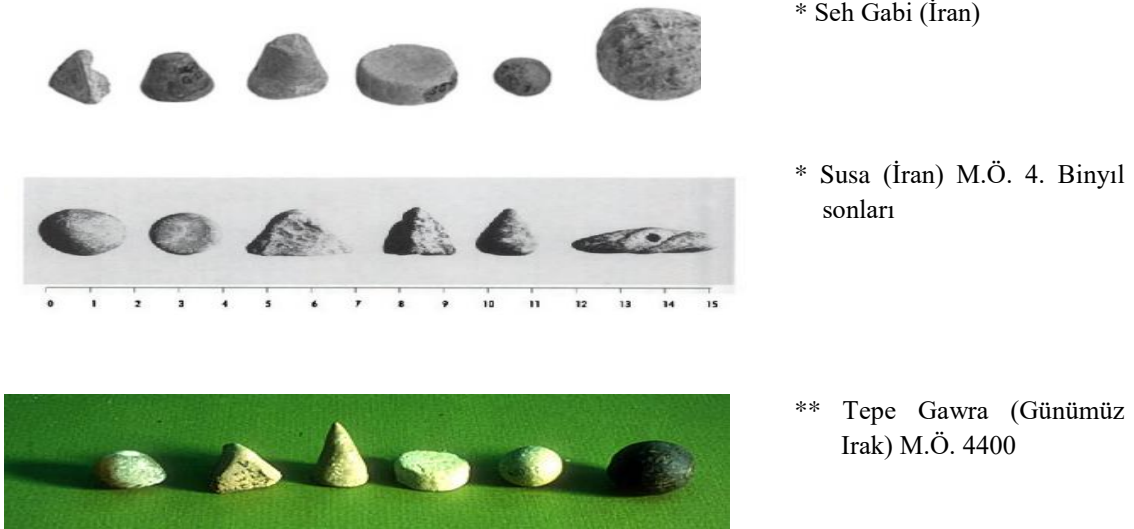
Token'lar ilk hesaplama araçları sayılmazdı. Tüm dünyada olduğu gibi Antik Yakın Doğu'da da hesaplama, önceleri çakıl taşları ile yapılmaktaydı. Çakıl taşları, her yerde bulunmaları ve kolayca yönetilebilmeleri yüzünden uygun bir hesaplama aracıydı ancak, şekillendirilememesi en belirgin dezavantajı olup, belirli çevre ve koşullar dışında tanımlanamamaktaydı. Örneğin, herhangi bir çakıl taşının hayvan sayısının mı yoksa hububatın hesaplaması için mi kullanıldığı hakkında yorum yapmak zordu. Çakıl taşlarının yerine geçen token'lar pek çok yönden çakıl taşlarına benzemekteydi. Ancak farklı olarak insan yapımı idi ve özel olarak belirli şekillerde üretilmekteydi. Her bir token şekline spesifik bir anlam verilmişti. Örneğin, silindir şekilli bir token “bir hayvan”; küre ve koni şekilli token'lar ise bir miktar tahıl anlamına gelmekteydi. Hesaplama tıpkı çakıl taşları gibi bire bir karşılık gelme yoluyla yapılmaktaydı. Yani bir hayvan için bir silindir token, iki hayvan için iki silindir token, üç hayvan için üç silindir token... gibi. Aynı ilke ile bazı malların toplam miktarını ifade etmek için de farklı şekilde token'lar kullanılmaktaydı. Örneğin sürü halindeki hayvanları ifade etmek için tek tek silindir tokenler yerine, yaklaşık 10 hayvanı temsil eden mercekli disk şeklinde bir token kullanılmaktaydı. Otuz hayvan için üç mercekli disk şeklinde token ile hesaplama yapılmaktaydı.

Çakıl taşlarından token'lara geçiş, basit bir keşifti ancak çok önemli bir keşifti. Çünkü token'ların bir iletişim aracı olma potansiyeli vardı. Örneğin bir kişiye gönderilen üç adet küre

token, üç kile⁷ tahıl olarak anlaşılmaktaydı. Ayrıca token'lar malların takibini yapabilmek için insanlara net bir bellek (hafıza) sağlıyordu. Bir grup küre ve koni şekilli token, sistemdeki herhangi bir insan tarafından daima ve kesin olarak bir miktar tahıl olarak tanımlanmaktaydı. Token'lar aynı zamanda bir düşünce aracı idi. Karar vermeden önce malların büyük ve karmaşık bütçelerini irdelemeyi ve değerlendirmeyi mümkün kılıyordu. M.Ö. 8000'lerde kullanılan bu token sistemi ilkel bir biçimde yazının üç önemli işlevini zaten karşılıyordu. Bunlar:

- Veri saklama sistemi olma,
- İletişim aracı olma ve
- Mantık aracı olma (Schmandt-Besserat 1986a:35-36).

Şekil 3. Yalın Token'lar

Kaynak: * Schmandt-Besserat, D. Tokens: Their Significance for the Origin of Counting and Writing. <https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/tokens/>

** Schmandt-Besserat, D. The Origins of Writing. Ed. Wayne M. Senner. University of Nebraska Press. USA. 1989, p.30.

3.2. Kompleks Token'lar:

Token sistemi, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesini takip eden uzun kültürel platoda kullanılmaya devam etmiş, bu sistemdeki ilk kayda değer dönüşüm M.Ö. 3400'lü yıllarda meydana gelmiştir. Sistemdeki dönüşüm parabol, bükülmüş bobin, fıçı, dörtgen, üçgen, oval,

⁷ Genellikle tahıl ölçümünde kullanılan bir ölçü birimi.

paraboloid gibi geometrik şekillerin yanında gemiler, araçlar, hayvanlar da dahil olmak üzere yeni doğal biçimli token'ların ortaya çıkması ve yüzeylerine kesik çizgi ve noktalama işaretleri gibi işaretler konması suretiyle gerçekleşmiştir. Kompleks token adı verilen bu yeni token'lar sayesinde çok sayıda ürün daha net bir biçimde hesaplanmaya başlanmıştır (Schmandt-Besserat, 1986a:35-36).

Kompleks token'ların ortaya çıkmaya başladığı M.Ö. 3400 yılları, Antik Yakın Doğu'da kent olgusunun ve devlet oluşumunun kökeni olarak görülen Sümer tapınak kurumunun yükselişi ile örtüşmektedir. Bu nedenle muhasebedeki değişiklikler, devlet bürokrasisinin başlangıcı ile ilişkilendirilebilir. Kompleks token'ların ilk ortaya çıkışı, en iyi şekilde Sümer şehirlerinden biri olan Uruk'ta belgelendirilmiştir. Nitekim ilk kompleks token'lar, Uruk'ta tanrı Inanna'ya ithaf edilen büyük tapınak Eanna'nın kalıntılarında bulunmuştur. Kompleks token'ların anıtsal mimarinin yükselişi ile örtüşmesi önemlidir. Çünkü daha önce de değinildiği üzere tapınaklar -dolayısıyla Eanna tapınağı- Antik Yakın Doğu'nun baskın birer ekonomik kurumu konumunda idi (Schmandt-Besserat, 1989:31).

Şekil 1. Kompleks Tokenler

*Antik Girsu (Günümüz Irak) M.Ö. 3300

** Susa (İran)- M.Ö. 4. Binyıl sonları

Kaynak: * Schmandt-Besserat, D. Tokens: Their Significance for the Origin of Counting and Writing. <https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/tokens/>

** Schmandt-Besserat, D. The Origins of Writing. Ed. Wayne M. Senner. University of Nebraska Press. USA. 1989, p.30.

Yalın token'lar ilk ortaya çıkmaya başladığı zamanlarda yani yaklaşık olarak MÖ. 8000'lerde yalın token'ların şekilleri 12 farklı model ile sınırlı iken, MÖ. 3500'lü yıllarda ortalama olarak 350 farklı token modeli tespit edilmiştir. Kompleks token'lar tekstil, konfeksiyon, mücevher, ekmek, bira ve bal gibi imal edilmiş malları temsil etmekteydi. Ayrıca kompleks token'lar kimi zaman giysiler, minyatür kaplar, mobilya gibi temsil ettikleri malların şekillerinde üretilmişti (Schmandt-Besserat, 2009:147-147).

Yalın token'ların tahıllar ile koyun ve keçi gibi hayvanları temsil etmesine karşın, kompleks token'ların emeği (işçilik) ve üretilen (imal edilen) malları temsil ettiğine dair kanıtlar vardır. Bu ayırım modern muhasebe sistemindeki nakit (alacaklar, borçlar gibi) ve nakit dışı (stoklar, teçhizat, arazi gibi) kalemler arasındaki farkı anımsatmaktadır. Daha da ilginç olanı ise tahıl, koyun ve keçilerin Antik Orta Doğu'da "nakit" ve ödeme birimleri olarak kullanılmış olmasıdır (Mattessich, 1989:76).

Günümüzde her birine ayrı bir isim vererek ayırt ettiğimiz hesapları, Sümerliler tek tek token şekilleri ile tanımlamışlardır. Zaman ve mekan ayırımı olmaksızın her bir token şeklinin tek bir anlamı olmuş ve daima aynı mal/hizmeti temsil etmiştir. Yalın token'lar da kompleks token'lar da aynı muhasebe sistemin parçaları olmuştur. Zaman içinde malların/hizmetlerin çeşitliliğinin artmasına paralel olarak yetersiz kalan yalın token'ların yanında kompleks token'lar geliştirilmiştir.

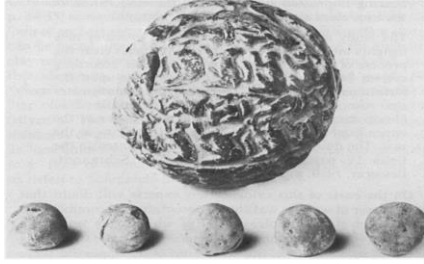
4. BULLA'LARIN ORTAYA ÇIKIŞI

MÖ. 3300 yıllarında token'lar, tapınaklardaki rahip yöneticiler tarafından yönetilen yeniden dağıtım ekonomisini düzenleyen tek muhasebe aracı idi. Zamanla tapınağa sunulacak malların türleri, miktarları ve tapınağa teslim sıklığı ile ilgili düzenlemeler yapılmıştı. Bu değişiklik ve gelişmeler için ticari bir işlemin hesabını temsil eden token'ların güvenli bir şekilde bir arada tutulabilmesini sağlamak amacıyla bazı arşivleme yöntemleri geliştirilmişti (Schmandt-Besserat, 2009:148-149).

MÖ. 4. Binyılın başlarında token'ların arşivlenebilmesi amacıyla iki farklı yöntem tasarlanmıştı. Bunlardan ilki token'ların üzerinde delik açarak, token'ları birbirine bağlamak; ikinci yöntem ise token'ları kil zarflar (bulla) içine koymak. Her iki teknik de bir ticari işlemin hesabını temsil eden token gruplarının güvenli bir şekilde bir arada tutulmasını ve ticari işlemin mühürleme ile garanti altına alınmasını sağlamaktaydı (Schmandt-Besserat, 2006:39).

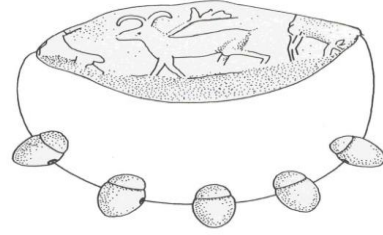
Bağlama yönteminde bazı token'ların yüzeylerinde delikler açılmıştı. Belirli bir ticari işleme ait token'ların bir arada tutulması için bu deliklerden bir ipe dizilmesi gerekmekteydi. Bu şekilde ipin her iki ucunun bağlanması ve ilgili ticari işlemin hesabını gösteren, aynı zamanda dışardan kurcalama veya müdahaleyi engelleyen bir sabitlemenin yapılması gerekiyordu. Bu sabitleme ise iplerin bağlanmasını sağlayan ve üzeri mühürlenmiş bir kil ile gerçekleştirilmekteydi. Bu delikli token'ların coğrafik dağılımı incelendiğinde, kompleks token'lara benzer bir dağılım sergilemekteydi. Türkiye, Filistin, Irak, İran ve Suriye'de birçok yerleşim yerinde bulunmuştu. (Schmandt-Besserat, 2006:39). Ancak bağlamak için kullanılan malzeme kil kadar sağlam olmadığı için günümüze kadar ulaşan örnekler genellikle bulla (envelope)'lardan oluşmaktadır.

Bulla’lar kilden yapılmış, yaklaşık olarak 5-9 cm çapında, içi boş küre veya oval şekilli toplardı (Schmandt-Besserat 1986b:256). Mezopotamya, Suriye ve Elam’a ait Uruk, Habuba Kabira, Susa, Chogna Mish gibi yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan bu eserler, belirli ticari faaliyetleri temsil eden token’ları bir arada tutma avantajı sağlıyordu ve söz konusu ticari işlemleri doğrulamak için gerekli mühürlemenin yapılabilmesi adına ideal bir kil yüzey sunuyordu (Schmandt-Besserat, 1981:323).

Şekil 2. Yüzeyine Mühürlenmiş 5 adet Token ile Birlikte Kil Bulla

Kaynak: Mattessich, R., “Prehistoric Accounting and The Problem of Representation: On Recent Archeological Evidence of The Middle-East From 8000 BC to 3000 BC”. *The Accounting Historians Journal*, V.14, N.2, 1987, p.76.

Şekil 6. Delikli Tokenler ile Bağlama Yöntemi

Kaynak: Schmandt-Besserat, D. *How Writing Came About*. University of Texas Press, 2006, p.41.

Bulla’ların en büyük dezavantajı içerdiği token’ları gizli tutması idi, yani bulla kırılmadan içeriği tanımlanamamaktaydı. Bağlama yönteminde token’lar daima görünür halde iken, bulla yönteminde içeriğin tanımlanabilmesi imkansızdı. Bu zorluğu aşmak için bir “işaretleme” sistemi geliştirilmişti. Bu sistem, içerdiği token’ların bulla’nın dış yüzeyine eklenmesinden ibaretti. Bu işlem ise kil henüz ıslak iken yüzeyine token’ların baskısının alınması suretiyle yapılmaktaydı. Bu teknik token’ların bire bir eşleşmesi yoluyla gösterilmekteydi. Her bir token, bulla’nın içine konmadan evvel ıslak kil üzerine bastırarak işaretleme yapılıyordu. Örneğin altı adet token içeren bir bulla’nın yüzeyine altı adet işaretleme yapılıyordu. Bu durum, kırılmadan gün yüzüne çıkarılmış olan tüm bulla’ların taşıdığı işaret sayısı ile içerdiği token sayısının eşit olduğu gerçeği ile desteklenmişti.

Bu işaretleme yöntemi sadece token sayısının belirlenmesini değil, aynı zamanda token şekillerinin de kolayca tanımlanabilmesini sağlamaktaydı. Örneğin Susa’da bulunan bir örnekte üç tane silindir ve üç tane mercekli disk token, bulla’nın yüzeyindeki üç tane daire ve üç tane uzun işaret ile gösterilmişti (Schmandt-Besserat, 2006:49-51).

Bulla’lar (bir borç senedi gibi) içeriğin daha hızlı tanımlanabilmesini sağlıyordu. Kil topun yüzeyi sadece borçluyu değil, borcun içeriğini de ortaya koyuyordu. İçine konmadan

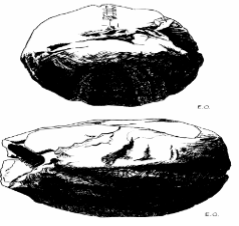
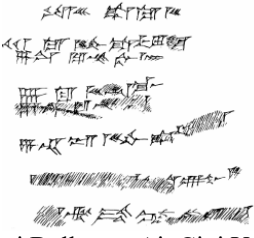
evvel her bir token, bulla'nın dış yüzeyine işaretleniyordu, böylece bulla'nın kırılmasına gerek kalmadan toplam borçların hızlı bir şekilde tanınmasını sağlıyordu (Mattessich, 1994:17). Ayrıca mühürlenip kurutulduktan sonra kil bulla, bir çeşit çelik kasaya dönüşüyordu, kırarak açılmadıkça içinden bir token'ı çalmak imkansızdı (Raffaelli, 2016:267).

Son dönem arkeolojik buluntular ile bir ticari işlemin kaydını temsil eden bulla'ların yazının icadından önceki aşamayı temsil ettiği kabul edilmektedir. Bulla'ların yazının öncülü olduğu fikri ilk olarak Fransız arkeolog Pierre Amiet tarafından 1960'larda ortaya atılmışı. İran Susa'da bulunan bir grup bulla üzerinde yaptığı çalışmada, bulla'ların yüzeyindeki işaretlerin, içine konmuş olan token'larla eşleştğini tespit etmişti. Amiet'e göre token'lar, sayı belirten hesaplama araçları idi ve her bir bulla ticari bir işlemin kaydını temsil ediyordu. Amiet'in bulla'ların işlevlerine ilişkin bilgileri, Nuzi'de gün yüzüne çıkarılan ve M.Ö. 2. Binyıla ait olan bir eser tarafından da desteklenmişti. Yumurta şekilli tablet olarak da bilinen bu eser, ilk olarak 1959 yılında Leo Oppenheim tarafından ele alınmıştı (Woods, 2015:46).

Oppenheim, 1959 yılında yayınladığı makalede özenle yapılmış dikdörtgenimsi ve içi boş bir kil top (bulla) hakkında bilgi vermişti. Söz konusu bulla, MÖ 2. Binyıla aitti ve prehistorik dönemde değildi. 1920'lerin sonunda Nuzi'de bulunan bu eser 48 adet⁸ token içermekteydi. Garip bir şekilde, aynı işlemin -Mapu'nun oğlu koyun sahibi Puhisenni'nin aile arşivi- hesabını taşıyan muntazam bir çizi yazısı tablet ile bir arada gün yüzüne çıkarılmıştı. Bu tablette 7 farklı koyun ve keçi listelenmişti ve mal sahibinden küçükbaş hayvanları aldığı anlaşılan din adamı Ziqarru'nun mührünü taşıyordu. Nuzi Bulla'sı açıldığında, kazıyı yapan kişiler, çivi yazılı metinde belirtildiği üzere listelenen hayvan sayısına tekabül eden 48 adet token içerdiğini tespit etmişlerdi. Nuzi bulla'sı, token sisteminin adeta "Rosetta Taşı"⁹ temsil etmekteydi. İçerdiği token'ların, hayvanların listesinin ve açıklayıcı çivi yazısı metnin, Nuzi'de saymanların defter tutmak amacıyla kullandığına şüphe yoktu (Mattessich, 1994:8).

⁸ Bazı kaynaklarda Nuzi Bullasının 49 adet token içerdiğinden bahsedilmektedir. Ancak Oppenheim tarafından kaleme alınan ve 1959 yılında Journal of Near Eastern Studies'de yayımlanan makalede söz konusu bullanın 48 adet token içerdiği belirtilmektedir.

⁹ **Rosetta Taşı:** 1798 yılında Mısır'da keşfedilen, yapım tarihi M.Ö. 2000'li yıllar olarak tespit edilmiş, belli başlı 3 Mısır tapınağına gönderilmek üzere 3 farklı dilde yazılmış olan bir taşdır. Bu 3 farklı dil sayesinde Mısır hiyeroglif yazısının esrarının çözülmesini sağlamış ve tarihe geçmiş bir eserdir.

 <p>Yumurta Şekli Tablet (Nuzi Bullası)</p>	 <p>Nuzi Bullası, Irak</p>	 <p>Nuzi Bullasına Ait Çivi Yazısı Metin</p>
<p>Kaynak: Woods, C., The Earliest Mesopotamian Writing, Visible Language, 2015, USA, p.46.</p>	<p>Kaynak: Oppenheim, A. Leo, On an Opertaional Device in Mesopotamian Bureaucracy, Journal of Near Eastern Studies, Vol:18 No:2, April 1959, p.122.</p>	<p>Kaynak: Oppenheim, A. Leo, On an Opertaional Device in Mesopotamian Bureaucracy, Journal of , Near Eastern Studies, Vol:18 No:2, April 1959, p.122.</p>

Tablo 1. Nuzi Bullası ve Bu Bulla'ya Ait Çivi Yazısı Metin

Tablo 1'deki çivi yazısı metnin tercümesi şöyle idi (Oppenheim, 1959:123):

“Koyun ve Keçi Taşları (Token'lar koyun ve keçilere atıfta bulunmaktadır):

21 doğum yapmış koyun

6 dişi kuzu

8 tam yetişkin koç

4 erkek kuzu

6 doğum yapmış keçi

1 teke

2 dişi yavru

Ziqarru'nun mührü (çoban)”.

Schmandt-Besserat'ın hocası Amiet (1966), Oppenheim'in M.Ö. 2. Binyıl taşlarından Susa'nın MÖ. 4. Binyıl token'larına geçiş yaparak bunları malları temsil eden “calculi (hesap taşları)” olarak isimlendirmiştir. Amiet zaten calculi'lerin yazının öncülü olabileceği görüşünü benimsemişti. Boşlukları doldurma ve resmi tamamlama görevi Schmandt-Besserat'a düşmüştü. MÖ 8000-MÖ 3000 yılları arasındaki token'larla, MÖ 3500-MÖ 3000 yılları arasında içinde kil token'ları barındıran kil bulla'ları birbirine bağlayarak, token'ların yaklaşık

5000 yıl kadar süren yaygın bir muhasebe sisteminin temelini oluşturduğunu ve temelde, 600-700 yıldır var olduğu düşünülen modern çift yönlü muhasebe sistemine benzediğini fark etmişti. Daha da önemlisi, pek çok token işaretinin, ilk kil tabletlerin yüzeyine mühürlenmiş ya da oyulmuş işaretlerle uygunluk gösterdiğini bulmuştur. Böylece bir çeşit token sözlüğü ortaya çıkarmıştır (Mattessich, 1994:9).

Schmandt-Besserat 1959’da sözü edilen Nuzi Bulla’sı ve içindeki token’ların şekillerini hiç kimsenin bilmediğini ve orijinal kazı raporunda token’ların şekillerinin tanımlanamadığını belirtmiştir. O halde içinde token bulunan bir bulla ile çivi yazılı tabletin kopya edilmesinin yani bu ikili kaydın mantığı ne idi? Çünkü yazı yaklaşık M.Ö. 3200’lü yıllarda ortaya çıktığına göre, yazının öncülü olduğu iddia edilen bulla sisteminin kullanımına neden devam edildiği merak konusu idi. Bu ikili kayıt için Schmandt-Besserat ve bazı yazarlar tarafından sunulan makul açıklama şu şekilde idi: Kil kap (bulla) büyük bir olasılıkla din adamına (ki borçlu da denebilir) yönelik iken; çivi yazılı tablet ise mal sahibinin (alacaklı da denebilir) makbuzunu teşkil etmekteydi. Her ne kadar yazı icat edilmiş olsa da yazı yazma daha çok entelektüel halkın elinde idi. Sıradan halk okuma yazma bilmemekteydi. Okuma yazması olmayan halk token muhasebesini kolayca anlayabilmekteydi. Oysaki çivi yazılı tabletleri sadece daha entelektüel insanlar okuyabilmekteydi. Token’lar daha somut ve nispeten anlaşılması daha kolaydı ve belki de tarihsel süreçte yardımcı bir muhasebe aracı olarak yaşamını sürdürmesinin nedeni bu idi (Mattessich, 1994:9).

5. KİL TABLETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yaklaşık olarak M.Ö. 3200’lerde yüzeyi token’larla işaretlenmiş ve mühürlenmiş bulla’ların yerini, sağlam kil tabletler almış ancak, kil tabletlerin yüzeyleri token işaretleri ile mühürlenmeye devam edilmiştir (Schmandt-Besserat, 2009:149).

Arkaik dönem muhasebecileri, token’ların bulla’ların içine yerleştirmenin gereksiz olduğunu keşfetmişlerdi. Çünkü üç boyutlu olan token’ların yerine, onların kil yüzeye alınan iki boyutlu baskılarının da aynı bilgiyi daha az çaba ile verdiğinin farkına varmışlardı. Böylelikle bulla’ların yerini, mühür baskılı tabletler almıştı (Woods, 2015:47). Ayrıca kilin düzleştirilmesi yoluyla kullanılan bu yüzeyin farklı avantajları da söz konusu idi. Örneğin birbiri ile ilişkili olan hesapları, tableti çizgilerle küçük bölümlere ayırarak aynı tablet üzerinde göstermek mümkündür (Şekil 9).

Kronolojik açıdan incelendiğinde mühür baskılı tabletlerin MÖ. 3500- MÖ. 2900 yılları arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tarih son derece önemlidir, çünkü ticari bir işlemin hesabını taşıyan bu mühür baskılı tabletler, piktografiden önce gelen işaretlerin açıkça mühür baskısı alınmak suretiyle kil tabletlere işaretlendiğini göstermektedir.

Şekil 3. Mühür Baskılı Tabletler

Kaynak: Schmandt-Besserat, D. How Writing Came About. University of Texas Press, 2006, pp. 58-59.

Teknik açıdan incelendiğinde tüm mühür baskılı tabletler kilden yapılmıştı. Bir elin avuç içine rahatça sığabilecek kadar küçüktü. Boyutları yaklaşık olarak 5 cm genişliğinde, 4 cm uzunluğunda ve 2 cm kalınlığında idi. Standardizasyon olmadığı için oval, yuvarlak, kare veya dikdörtgen şekilli örneklerine rastlamak mümkündü. Token'ları tabletlerin yüzeylerine işaretleme tekniği aynen bulla'lardaki gibi idi. Yani ticari işleme ilişkin her bir token tek tek kil ıslak iken tablet üzerine bastırılmak suretiyle mühür baskısı alınmaktaydı. Ancak bu mühür baskı işlemi sadece yalın token'ların şekillerinin tabletlere aktarılabilmesini sağlıyordu. Kompleks token'ların üzerindeki delikler veya çizikler nedeniyle baskısının alınabilmesi olanaklı değildi. Bu nedenle kompleks token'lar 'stylus' adı verilen bir kalem ile tabletlerin yüzeyine kazınmaktaydı (Schmandt-Besserat, 2006:55-62). Yani yaklaşık olarak MÖ. 3200'lerde, en karmaşık token şekilleri ve tabletlere mühürlenmiş semboller yerini, bu özel işaretleri daha doğru çizen sivri uçlu bir kalem ile simgelerin resmedilmesine bırakmıştı. Örneğin yağ işareti, oval token yerine oval çizgilerle daha açık şekilde yeniden tasarlanmıştı. Ayrıca çoğulluk ifadelerinin artık bire bir eşleşme yoluyla gösterilmesi terkedilmişti. Yani örneğin yağ ölçümünde kullanılan kavanoz sayısı, ürün miktarı tekrarlanmak yerine, rakamları ya da sayıları gösteren işaretler ile temsil edilmeye başlanmıştı. Bu aşamada, sadece yazı değil aynı zamanda soyut hesaplama ve rakamları temsil eden işaretler de ortaya çıkmıştı. Önceleri küçük bir ölçü tahıl için kama şekilli bir işaret kullanılmakta iken, daha büyük tahıl miktarları, "10" anlamına gelen dairesel bir işaret ile gösterilmeye başlanmıştı. Aşağıdaki şekilde yağ hesabını gösteren ve toplam 33 birim yağ ifade eden bir piktografik tablet örneği bulunmaktadır (daire şekilli mühür baskı:10, kama şekilli mühür baskı ise:1 anlamına gelmekte toplam 33 birim mal hesabını taşımaktadır) (Schmandt-Besserat, 2007:164).

Şekil 8. Toplam 33 Ölçek Yağ Hesabı Taşıyan Bir Piktografik Tablet

Kaynak: Schmandt-Besserat, D., “From Tokens to Writing: the Pursuit of Abstraction”, Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences, vol:175, No:3, 2007, p.164

Kil malzeme, Hristiyanlık dönemine kadar tabletlerin yapımında kullanılmaya devam etmişti. Ayrıca mühürleme işlemi de benzer şekilde kullanılmaya gelmişti. Tabletlerin işlevleri, yüzyıllar boyunca ekonomik olarak kalmıştı. Yani tabletler çağlar boyunca ticari işlemlerin kaydının tutulması amacıyla kullanılmıştı. Bununla birlikte yazma tekniği, mühür baskılı işaretlerden, stylus adı verilen kalem vasıtasıyla yazılan daha okunaklı resimlere dönüşmüştü (Schamndt-Besserat, 2006:85).

Şekil 4. Mühür Baskılı Tabletler (Kompleks Token İçeren) Şekil 5. Tahıl Hesabı İle İlgili Kil Tablet

Kaynak: Schmandt-Besserat, D., Before Writing, Vol.I: From Counting to Cuneiform, University of Texas Press, 1992, p.145.		Kaynak: Woods, C., The Earliest Mesopotamian Writing, Visible Language, 2015, USA, 78.

Kısaca mühürlü tabletlerin Antik Yakın Doğu’da kayıt tutma evriminin üçüncü adımını temsil ettiği söylenebilir. Bu evrimi şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Token’lar –üç boyutlu semboller- ;
- 2) Bulla’lar –token’ların iki boyutlu mühür baskı işaretlerini taşıyan kil toplar-,

resim sayısı zaman geçtikçe daha da artmaktaydı. Bu güçlüğü aşmak için de zaman içinde o resimler için ağızdan çıkan sesler önem kazanmaya başlamış ve resim yazısında sesleşme evresi adı verilen bir evreye girilmişti. MÖ. 3. Binyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan bu gelişmeler ile zaman içinde soyut kavramlar da ifade edilebilir olmuş, sesler hece hece resmedilmeye başlanmıştı. Böylelikle önceleri resim yazısı, ardından hece yazısı ve son olarak da tam anlamıyla harf yazısı özelliği kazanan çivi yazısı ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2016:21-22). Yani başlangıçta insanların mallarını takip etme amacı ile geliştirdikleri token'lar, zaman içinde tarihte bilinen ilk yazı sistemi olan Sümer Çivi Yazısına dönüşmüştür. Dolayısıyla, yazının icat edilmesinde insanların mallarını kaydetme ve hesaplama ihtiyacının yani muhasebe ihtiyacının itici güç olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Tarih öncesi devirlerden itibaren insanlar, ticaretini yaptıkları malların hesabını tutmak amacıyla pek çok farklı sistem ve araç geliştirmiştir. Antik Yakın Doğu'da ortaya çıkan "token"lar, bu muhasebe araçları arasında özel bir yere sahiptir. Çünkü başlangıçta ticareti yapılan malların hesabının tutulabilmesi amacıyla geliştirilen bu araçlar, tarihsel süreç içinde değişime uğrayarak bilinen ilk yazı sistemi olan Sümer Çivi Yazısının doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Token'lardan çivi yazısına giden süreç incelendiğinde yazının, tamamen ekonomik ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Yani arkeolojik kanıtlar da incelendiğinde, yazının icadında kahramanlık destanları yazmak ya da gelecek nesillere bilgi ulaştırmak gibi amaçlar olmadığı anlaşılmaktadır. Başlangıçta Sümerlerin toplumsal sistemleri gereği tapınağa teslim edilen malların kayıt altına alınması amacıyla, daha sonra ise toplumlar arasında gelişen ticarete, ticareti yapılan malların kaydedilebilmesi amacıyla geliştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle arkeolojik kanıtlar, yazının icadına muhasebe ve hesaplama ihtiyacının neden olduğunu söylenebilir. Çünkü yazının evrimi aşamalarının tamamında kayıtlara geçirilmek zorunda olan bir ticari işlem söz konusudur. Ticari işlemlere ilişkin olarak doğal olarak borç ve alacak ilişkileri ortaya çıkmıştır ve bu borç-alacak iddialarının, tarafların akıllarında kalan ve kimi zaman uyuşmayan bilgilerle yönetilmesi mümkün değildir. İnsanlık tarihine yön veren en önemli keşiflerden biri olan yazının icadına, muhasebenin en temel işlevlerinden biri olan kaydetme ihtiyacının neden olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akrep, Mehmet Yunus (2017), Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü, *Mavi Atlas*, 5 (2), ss.458-473.
- Albayrak, İrfan (2016), Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 10 (2), ss. 15-26.
- Altuncu, Abdullah (2014), Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7), ss. 118-142.
- Azertürk, S. İmge (2014), Çiviyazısı Ve Çin'in Fal Yazıtları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, ss.70-85.
- Can, Ahmet Vecdi (2007), Luca Pacioli "Muhasebenin Babası" mıdır?, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 12, ss. 1-15.
- Childe, V.Gordon (2006), *Kendini Yaratan İnsan (İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi)*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Çıvgın, İzzet (2015), "Uruk'un Yayılışı": MÖ. 4. Binyılda Mezopotamya'da Erken Kentler, Takas Ağları ve Kolonileşme, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (18), ss.246-299.
- Dartman, Bahattin (2009), Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:41, ss.1-15.
- Elma, Kadiriya (2016), A Typological Study of the Calculi Collection of the Royal Museum of Art and History, Brussels, *Terra Incognita*, Vol:8, pp. 67-86.
- Englund, Robert K. (2011), *Accountin in Proto-Cuneiform – The Oxford Handbook of Cuneiform Culture (Ed. Karen Radner and Eleanor Robson)*, Oxford University Press, New York.
- Eser, Elvan ve Kılıç, Yusuf (2017), Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13), ss. 412-438.
- Harmankaya, Savaş, Köroğlu, Kemalettin ve Sivas, Hakan (2011), *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Hırçın , Selen (1995), *Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

- Kılıç, Yusuf (2009), Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, ss.122-151.
- Kınal, Feridun (1969), Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, ss. 1-15.
- MacGinnis, John; Monroe, M.Willis; Wicke, Dirk and Matney, Timothy (2014), Artefacts of Cognition: The Use Of Clay Tokens In A Neo-Assyrian Provincial Administration, *Cambridge Archaeological Journal*, 24 (2), pp. 289-306.
- Mattessich, Richard (1987), Prehistoric Accounting And The Problem Of Representation: On Recent Archeological Evidence Of The Middle-East From 8000 BC To 3000 BC., *The Accounting Historians Journal*, 14(2), pp. 71-91.
- Mattessich, Richard (1989), Accounting and the Input-Output Principle in the Prehistoric and Ancient World, *Abacus*, 25 (2), pp. 74-84.
- Mattessich, Richard (1994), Archaeology Of Accounting and Schmandt-Besserat's Contribution, *Accounting Business and Financial History*, 4 (1), pp. 5-28.
- Moghim, Niloufar and Nashli, Hassan Fazeli, An Archaeological Study Of The Tokens From Tepe Zagheh, Qazvin Plain, Iran, *International Journal of The Society of Iranian Archaeologists*, 1(2), pp. 28-40.
- Michalowski, Piotr (1993), Tokenism, *American Anthropologist*, 95 (4), pp. 996-999.
- Oppenheim, A. Leo (1959), On An Operational Device In Mesopotamian Bureaucracy, *Journal of Near Eastern Studies*, 18 (2), pp. 121-128.
- Özbay, Murat (2005), Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, ss.67-74.
- Özgül, Oktay (2011), Sümer Sosyal Hayatında Eğitimin Yeri ve Önemi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), ss. 401-413.
- Özkaral, T.Cevriye (2015), Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitimine Katkıları, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 34, ss. 371-384.
- Raffaelli, Raymond (2016), Once Upon Accounting, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, pp.263-279.
- Schmandt-Besserat, Denise (1981), From Tokens to Tablets: A Re-evaluation of the So-called "Numerical Tablets", *Visible Language*, 15 (4), pp. 321-344.

Schmandt-Besserat, Denise (1986 a), The Origins Of Writing: An Archaeologist's Perspective, *Written Communication*, 3(1), pp.31-45.

Schmandt-Besserat, Denise (1986 b), Tokens: Facts and Interpretation, *Visible Language*, 20 (3), pp. 250-272.

Schmandt-Besserat, Denise (1989), *Two Precursors of Writing: Plain and Complex Tokens – The Origins Of Writing* (ed. Wayne M. Senner), University of Nebraska Press, USA.

Schmandt-Besserat, Denise (1992), *Before Writing Volume: I From Counting To Cuneiform*, The University of Texas Press, Austin.

Schmandt-Besserat, Denise (2006), *How Writing Came About*, University of Texas Press, Austin.

Schmandt-Besserat, Denise (2007), From Tokens to Writing: The Pursuit of Abstraction, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 175 (3), pp. 162-167.

Schmandt-Besserat, Denise (2009), Tokens and Writing: The Cognitive Development, *Scripta*, Vol:1, pp. 145-154.

Şenel, Alâeddin (1982), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Taş, Seyhan ve Günay, Enver (2015), Antik Çağ Topluluklarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları, *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, ss.141-166.

Violet, William and Alexander, M. Wayne (2005), An Information Systems Approach To The Origins Of Accounting: Pre-Humans To The Greeks, *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 9 (2), pp. 103-114.

Woods, Christopher (2015), *The Earliest Mesopotamian Writing (Visible Language: Inventions of Writing In The Ancient Middle East and Beyond)* (Ed. Christopher Woods), Oriental Institute Museum Publications, Chicago.

<http://brewminate.com/the-warka-vase-of-ancient-uruk/> Erişim Tarihi: 16.08.2018.

<https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/tokens/> Erişim Tarihi: 16.08.2018.